

ԽԱՅԻԿ ԴԱՉՄԵՆԸ

Ռանչպարների Կանչը

7

ՀԱՎԱՏՔԻ ՈՒԺԸ

Երկու-երեք քարրնկեց էր մնացել, որ հասնեի ս. Աղբերիկ, երբ իմ առաջ բացվեց լեռնային աշխարհի անկրկնելի մի տեսարան:

Մի խումբ սասունցիներ, ձորի խոր հատակից քարքաշով դեպի սարի գլուխն էին հանում մի վիթխարի ջրաղացքար: Քարքաշը երկճղանի կոշտ ու կոպիտ մի փայտ էր՝ ուղղահայաց մի ցից կենտրոնում: Գլխի հաստ կողմում կացնի նեղ բերանով փորված մի անցք կար: Ջրաղացքարը պատկեցրել-հագցրել էին ցցի վրա, փորանցքից մի երկայն շղթա էին անցկացրել, շղթայից՝ հորիզոնական ձողեր: Երկու կողմից երեքական տղամարդ ձեռքերով պինդ բռնած և կրծքերը դեմ տված այդ ձողերին, հսկում էին, որ հավասարակշռությունը չխախտվի: Լծել էին նաև յոթ լուծ եզ հոտաղները լուծքերին, և անդունդի թեք քարքարոտ կողերով դեպի վեր էին տանում հսկա քարը, ամեն բույե պատրաստ քարքաշով, ջրաղացքարով և լծկաններով ձորը գլորվելու: Թվով տասնութ-քսան հոգի էին, բոլորն էլ դարչնագույն թուխ դեմքերով, բրդյա գդակներով և կոնակներին այծամորթի: Ամենից բարձրահասակը մի հաղթանդամ ծերունի էր ալրոտ հագուստով: Սա ետևից էր գալիս, զգուշորեն հետևելով, որ քարը չպոկվի քարքաշից:

Երկու օր առաջ լեռնային հեղեղը քանդել էր քեռի Միրոյի հնադարյան ջրաղացը և նրա վերին քարը տեղահանելով գլորել անդունդ» Տեսնողների վկայությամբ քարը շարունակել էր թավալվել անդունդի հատակին, իր վրայից դեն շարտելով հեղեղի կատաղի հորձանքները: Այդ բանը ավելի ամրապնդել էր խութեցիների հավատքը իրենց ջրաղացի գործության մասին:

Գրիգոր Լուսավորիչը Կեսարիայից վերադառնալով, Հավատամք լեռան վրա պատերազմի էր բռնվել Տարոնի քրմական բանակի դեմ: Ավանդություն կա, որ նա իր ձեռքին բռնած փայտաշեն խաչով հաղթել է քրմական բանակին և նրանց առաջնորդներ Գիսանե և Դեմիտրի քրմապետներին սպանելով և նրանց մարմինները այրելով՝ մոխիրը Փրե-Բաթմանի կամուրջից թափել է ջուրը: Պարտված քրմերի և քրմուհիների մի մասը իրենց տաճարների փլատակներից փախչելով, ըստ ավանդության, վերափոխվել են կաքավների, իսկ մյուսներին Լուսավորիչը ժողովելով լցրել է Հավատամք լեռան և Սասնո լեռների անդունդների մեջ, նրանց վրա շարտելով հսկայական քարեր:

Միայն մի կաղ դև է ազատվել այդ մութ գնդաններից, խոստանալով որպես փահլեվան հավետ ծառայել ս. Կարապետի և ս. Աղբերիկի վանքերին, մաքրելով նրանց կրակարանները և մոխիրը գիշերով թափելով Փրե-Բաթմանի մեջ:

Ու Տարոնի ժողովուրդը հավատում է, որ երբ ամենքը քնած են, կաղ դևը իր հսկա սակառը շալակած գիշերով գալիս մաքրում է այդ վանքերի մոխիրը և մի ոտքը Շամիրամի լեռանը դրած, մյուսը Ծովասարին Մարաթուկի վրայով շտապում է դեպի Բաթմանի կամուրջը և կռանալով իր ծանր բեռը դատարկում է գետի մեջ:

Սասունցիները իրենց լեռների խոռոչներում ժամանակին հայտնաբերել էին ապառաժյա աղաքարերի բազմաթիվ կուտակումներ: Իբրև թե դրանք եղել են Մշո դաշտի քարե հեթանոս մատյանները, որ Գրիգոր Լուսավորիչը կործանելով շարտել է փախչող դևերի ետևից: Հեթանոս գրերը ակնթարթում մեղունը դարձած պարս են կապել Ծիրնկատարի ծերպերին, իսկ սարաժայտերը իրար վրա կուտակվելով, փակել են լեռների խոռոչներում թաքնված դևերի փախուստի ճանապարհը:

Խութեցիները մանավանդ հավատում էին, որ իրենց ջրադացքարը այդ ապառաժներից է շինված: Այդ էր պատճառը, որ գյուղացիները հավաքվելով միահամուռ ուժերով նորոգել էին ավերված ջրադացը և յոթ լուծ եզ ու քարքաշ առնելով իջել էին ձորը, որ նվիրական քարը խորխորատից բարձրացնեն և նորից հաստատեն իր հիմքին:

Թեթև դադար եղավ: Երբ հրաման տրվեց գութանը քաշելու, հոտաղները ցատկեցին լուծքերին, ձայն տվին իրար, եզները ձգեցին շղթան և քարքաշը տեղից պոկվելով շարժվեց սարն ի վեր: Հոտաղներից մեկը տավորիկցի Ֆադեն էր: Սա նստած էր առաջին լուծքին, քշտած ոտքերը անդունդի վրա կախած: Ֆադեն Խտանա կածից առաջինն էր տեսել անդունդի հեղեղի մեջ թավավող քարը և թիակը ուսին դեպի Ծովասար գոռալով շտապել էր օգնության: Ես էլ մասնակցեցի խութեցոց ջրադացքարը անդունդից հանելու աշխատանքին: Միայն մի կարճ պահ տևեց իմ մեկուսի կանգնելը: Վայրկյանապես մոտեցա և ծերունի Միրոյի կողքին տեղ գրավելով, իմ կուրծքը դեմ տվեցի երկաթե շղթային:

Մանրատերև սալորենու տակ մոլորված կածանը անդարձ կորել էր, շնչակտուր դեմ առնելով լերկ քարափին: Ինչ-որ ջրհեղեղից անդունդ քշված մի քար էր, որ նույնպես կորցրել էր իր ուղին, և մենք մեր ուսերն ու բազուկները իրար նեցուկ արած ու հավատքով կպած գործին, ժայռոտ լեռնալանջով նրան մղում էինք դեպի վեր, դեպի արևոտ բարձունք:

Եզները ձիգ տալով դանդաղ շարժվում էին կճղակները ապառաժներին սեղմած: Հասանք, հա՛, հասանք, ձեզ դուրբան, ետևից ոգևորում էր ջրադացպան Միրոն, շարունակելով աշալուրջ հսկել, որ քարքաշի հավասարակշռությունը չխախտվի:

Վերջապես մեծ դժվարությամբ ջրադացքարը անդնդախոր ձորից հանեցինք սարի գլուխ, խորդուբորդ ոլորաններով հասցրինք ջրադացի դուռը, թեթև կռանեցինք և մեր թևերին առած ներս տանելով հաստատեցինք ներքին քարի վրա:

Ֆադեն իսկույն կարգի բերեց մայր առուն, և ջրադացը նորից սկսեց թափով աշխատել:

Աղորիքի տերը՝ քեռի Միրոն, բոլոր մասնակիցներին ճաշ տվեց և, իմանալով իմ պատմությունը, ինձ պահեց իր մոտ, թաքցնելով իր շողտան մեջ ջրաղացի ստորին հարկում:

Ամբողջ գիշերը ջրի գորավոր հոսանքը աչքերիս առաջ ուժգնորեն դարձնում էր ջրաղացի թափանիվը, և ես այդ պտուտակի մոտ կանգնած, մտածում էի հեղեղից քանդված և վերականգնված ջրաղացի մասին և այն զարմանալի տոկուն ջրաղացպանի մասին, որի անունը Միրո էր, այն լեռնականների մասին, որոնց կամքը ավելի հզոր էր, քան լեռնային ամենի հեղեղը: Միայն հավատքի ուժը կարող էր անդունդի հատակից վեր բարձրացնել խորտակված այլուրաքարը: Եվ ակամայից ես մեր ժողովրդի բախտը համեմատում էի խութեցի Միրոյի ջրաղացի հետ: Պատմության դաժան հեղեղը մեր ազգի բախտի ջրաղացքարը նետել էր անդունդ: Ո՞վ պետք է վերևից զգաստ աչքերով նկատի ահեղ վտանգը և սարից-սար գոռալով, առաջինը շտապի օգնության: Ո՞վ պիտի այդ տեղահանված քարը անդունդից հանի և վերստին հաստատի իր հիմքի վրա:

Այդ պետք է անենք մենք: Պետք է անեն հավատքի ուժը և հավատավոր մարդիկ: Եթե բոլորս ի մի գորվենք և մեր կամքը դարձնենք մի հսկա քարքաշ, անկարելի բան է, որ մեր բախտի քարը հեղեղից պարտված մնա անդունդում:

ԱՎԵ

Լուսաղենին մի բռնաշենցի մտավ ջրաղաց: Կորեկ էր բերել աղալու:

Միրոն նրան հերթ նշանակեց և հարցրեց, թե ինչ նորություն կա: Բռնաշենցին հայտնեց, որ Գևորգ Չաուշը և Անդրանիկը երկու օր առաջ մտել են Գեղաշեն և սպանել մատնիչ Ավեին:

Բռնաշենցին վարպետ հեքիաթ պատմող էր և անունը Ծաղիկ Համբարձում: նա իր պատմությունը սկսեց բավական հեռվից: Պատմեց ինչպես լսել էր: Պատմեց դարերի համար:

«Կգան լուսահոգի Սերոբ Փաշին կբողոքեն, թե Գևորգ Չաուշի հորեղբայրը երեխա չունի, կուզի նոր կնիկ առնի: Երբ Սերոբ Փաշեն էդ մասին կիմանա,

գործը կհանձնի Գևորգ Չաուշին: Գևորգը կսպանի իր հորեղբորը, բայց հետո կտանջվի հոգեպես: Կելնի կերթա Անդրանիկին կասե. «Անդրանիկ, Մերոբ Փաշեն իմ ձեռքով իմ հորեղբորը սպանել տվեց մի կնոջ համար, իսկ ինչու Սոսեի հետ ման կիգա սարերում»: Անդրանիկ էդ որ կլսի, կելնի կերթա Մերոբ Փաշի մոտ. «Փաշա, կասե, Սոսեին դիր մի տեղ, երբ կուգես գնա տես արի, բայց խմբի հետ մի պտտոցրու»: Էդպես որ կասե, Մերոբ Փաշեն կպատասխանե. «Էդ քո խոսքը չէր, քեզ դրդող է եղել: Ով որ դեմ է, որ ես Սոսեին խմբի հետ ման բերեմ, թող գենքը ցած դնի ու քելե»: Ու Մերոբն էստեղ բոլորին զինաթափ կենե, Անդրանիկին էլ, Գևորգ Չաուշին էլ: Էդպես որ բոլորին զինաթափ կենե, Գեղաշենի ռես Ավեն ուշիկ կելնի ու կերթա Մուշ Մութասարիֆի մոտ: Մութասարիֆ կհարցնե. «Չը՛, ռես, Մերոբ Փաշեն մեր հոգին վառեց: Մի բարի լուր բերե՞լ ես, թե ինչ հնարքով բռնենք նրան»:

Բերել եմ, աղա, իր ետևի պատն էլ, առջևի պատն էլ փլված է...

Մութասարիֆը ուրախությունից մի ուխալ օսկի կիտա Ավենին: Ավեն կվերու օսկին, հետն էլ մի քիչ դեղին լեղի ու կիգա տուն: Պանիրը կթույնե ու կտանի Մերոբ Փաշին: Մերոբ Փաշեն պանիր շատ կսիրե: Իր հետ խութեցի մի լամուկ կեղնի, որ փոքրուց Սոսեի ձեռքի տակ էր: Լամուկն ու Սոսեն էգ պանրից քիչ կուտեն, իսկ Մերոբ Փաշեն՝ շատ:

Լուսադենին Սոսեն կելնի դուրս, կտեսնի սարի կողից Բշարե Խալխի աշիրեթը կիգա: իսկ Դաշտի կողմեն՝ կարմիրգլուխ սև ասկյարը: Սոսեն կասե. «Փաշա, գորք եկավ»: Փաշեն կասե. «Ջիմ չափլին տուր»: Կատնե չափլին, կվազե ու կկրակե: Բայց ուշքը վրան չէ, գնդակ թարս կդրթա: Մերոբն ուժասպառ կպատի քարին: Սոսեն կգրկե ռանչպար Մերոբին, որ բարձրացնի, մազերն կթափվեն իր շոքերի վրա: Սոսեն կվերու հերոսի չափլին ու խութեցի լամուկի հետ կմտնի դիրք: Խութեցի լամուկ նեղ կրնկնի: Կելնի, որ փախչի: Սոսեն ետևից կբռնա. «Լամուկ, դու ուխտ էիր արել, որ Փաշի հետ մեռնես, ինչու՞ կփախչես»: Լամուկն ետ կդառնա՝ կասե. «Ուխտ կանեմ, որ իմ արյուն ու Մերոբ Փաշի արյուն խառնվին իրար»: Ետ կիգա կմտնի քարի ետև ու կսկսի կրակել: Լամուկն կսպանվի, Սոսեն կվիրավորվի:

Անդրանիկ Մեմալ կեզնի, Գևորգ Չաուշն էլ կողքին նստուկ: Սոսեն կբռտա սարից. «Մերոքի օրհասն է, հասե՛ք»: Անդրանիկ կլսե Սոսեի կանչ. «Չեյ վա՛խ, կասե, Մերոք Փաշեն ձեռքից գնաց»: Կզարկի գլխին ու բարկությունից կերթա կիզա սենայցոց տանիքին:

Գևորգ Չաուշ կվաղե ետևից կասե. «Քու տուն չավրի, Անդրանիկ, Փաշեն ինքն է մեզ զինաթափ արել, էլ դու ինչու՞ կտանջվես նրա համար»:

Խալիլ աղան կկտրե մեռած Մերոքի գլուխն ու կտանի Մուշ, էն տեղից էլ Բիթլիս:

Մյուս օր Գևորգ Չաուշն ու Անդրանիկ կիզան Տեր Քաշի տուն, զենքեր կվերուն ու կերթան Ավեի հոգուն: Անդրանիկ ոսկրացավով հիվանդ կեղեի ու ձեռքին մի փետ: Ջգույշ կմոտենան դռան ու բանալու ծակեն ականջ կղնեն: Կիշեն, որ ռես Ավեն տուն չէ, գնացել է ժղտուն: Պատի տակ կսպասեն: Իրիկվան Ավեն կիզա կմտնի իր օդեն: Իրենք ետևից ներս կմտնին:

Ավեն տղեքին տեսնելով կելնի կկանգնի: Անդրանիկ կասե. «Մեղա ասածո, դու իմա՞լ կելնիս կկանգնիս մեր առջև: Նստիր, ռես Ավե, նստիր»:

Չէ, դուք նստեք, կասե Ավեն ու աչքով կենե կնկան ու հարսին, որ հաց բերեն Գևորգ Չաուշի ու Անդրանիկի համար:

Գևորգ Չաուշ կասե» «Ռես Ավե, ոչ քո հացն, ոչ քո հարիսեն մեզ հարկավոր չէ: Մենք կուշտ ենք: Դու գնա էն ուխալ օսկին բեր, որ Մութասարիֆն տվել է քրզի»:

Ավեի ջան դող կընկնի: Կելնի կերթա մի քանի օսկի կբերե:

Չէ, կասե Գևորգ Չաուշ, գնա ամանով առ ու արի:

Ավեն կերթա կիզա կես բուռ օսկի կբերե:

Քեզ բան ասի. գնա ուխալով օսկին առ ու արի:

Ավեն վախից կմտնի ախոռ:

Գևորգ Չաուշն ու Անդրանիկ կիշեն, որ Ավեն ուշացավ: Կերթան ախոռ: Ախոռ մութ կեղեի: Մոմլուցկիներ կվառեն կտեսնին՝ Ավեն երկու տարեկան հորթի ետև կծկված: Իրենց որ կտեսնի, հորթի ետևից կփախչի կմտնի իր հարսի ետև: Գևորգ Չաուշն Ավեին հարսի ետևից կքաշե, կբերե օդան:

Ռես Ավե, կբարկանա Գևորգ, հերիք է մեզ շարշարես: Գնա ուխալով օսկին առ ու արի:

Ավեն ճարահատյալ կերթա օսկին կառնե կիգա:

Ավե, կասե Չաուշ, էս օսկին ո՞վ տվեց քեզ:

Ավեն կտեսնի, որ իր սուտ ջաղցի քարին դեմ առավ:

Հատիկ-հատիկ ցած ձենով կասե.

Հյուսնի էֆենդին:

Ինչո՞ համար:

Մերոք Փաշին տարած հացի մեջ թույն խառնելու համար:

Անդրանիկ կասե. «Ռես Ավե, դու հայոց մեծավորի գլուխը մի կճուճ օսկո՞վ ծախեցիր»:

Մտար երկու տարեկան հորթի ետև, կավելացնի Գևորգ, հետո էլ՝ քո հարսի՞ ետև:

Ավեի բերան կբացվի՞, որ խոսի:

Ձեռքերը կրծքին, գլուխը կախ կանգնած է պատի տակ:

Իսկ լավ չէ՞ր լինի, որ դու մատնություն չանեիր, ու երբ մենք քո դուռ բանայինք, բացճակատ կանգնեիր մեր առաջ ու կարիք չունենայիր թարքավելու հորթի ու հարսի ետև:

Մեղք էր՝ գործեցի» կամոք թե անկամք: Ինչ որ ազգը կուզե, թող որոշի: կշշնջա Ավեն ու դենք շուռ կհտա պատին:

Անդրանիկ աչքով կանե Գևորգ Չաուշին: Ու Գևորգն Ավեին կառնե խանչալների տակ: Կինը ձեռքը կթալե օսկու կճուճին: Գլխանոցը ցած կընկնի գնգալով: Դու մի ասի, ռես Ավեն օսկիների կես շարած կեղեի կնկա ճակատնոցին: Գևորգ ռեսին էլ կսպանի, կնկան էլ, հարսին էլ: Կուզե ամբողջ տոհմը չնջե, բայց Անդրանիկն ավելի խղճով կեղեի, փետր դեմ կհտա կասե՝ «Մյուսները մեղավոր չեն, ձեռք չտաս»:

Ավեի ախպոր պատիկ տղեն դեպքի ժամանակ էդտեղ կեղնի: Անունը Վարդան է: Էս տղեն կխժժա ու պատանցքով կփախչի իրենց տուն:

Երբ կվերջացնեն կպրծնեն, Գևորգ Չաուշ կասե.

Էրթա՛նք, Անդրանիկ:

Անդրանիկ կհարցնե. ու՞ր երթանք:

Չաուշ կասե. «Հայաստանի ցավեր շատ են, Էս մեկով գործ չի պրծնի»:

Էդ գյուղի մոտ մի խանդակ կեղեի մանրիկ ավազով: Անդրանիկ փետր ձեռքին կիջնի Էդ խանդակ, մի քիչ կպատկի տաք ավազի մեջ ու կգա կհասնի Գևորգին:

Ու նրանք երկուսով կընկնեն ճամփա: Երկուսն էլ ֆիդան են ու հալբաթ իրենք լավ գիտեն, թե ուր պիտի երթան: Բարով երթան»:

Ես լսեցի, թե ինչպես Ծաղիկ Համբարձումը բարձրաձայն ասաց.

Քեռի Միրո, ես իմ պատմությունը պրծա, իսկ իմ կորե՞կը:

Հախ ասածո, խնամ Համբարձում, ես քո կորեկը առանց հերթի պիտի աղամ, ասաց Միրոն:

Այդ ժամանակ մի ծանր ոտնաձայն լսվեց և մի նոր աղունատեր մտավ ջրաղաց:

Եկողը Գևորգ Չաուշն էր: